

MEDDELELSESBOG

FOR

Værestederne

KLASSE

2015

Meddelelsesbog

for

Værestederne 2015

Standpunktsbedømmelsens udtryk:

Udmærket

for det udmærkede, helt fortrinlige standpunkt.

Meget tilfredsstillende

for det gode, sikre standpunkt.

Tilfredsstillende

for gennemsnitsstandpunktet.

Jævnt tilfredsstillende

repræsenterende, standpunktet lige under middel.

Mindre tilfredsstillende

for standpunktet, der kan anses for passabelt, men heller ikke mere.

Ikke tilfredsstillende

for det uantagelige.

Årsrapport 2015 for udsatteområdet

Udgiver: Landsforeningen af VæreSteder
Bødkervej 7a, 2. tv.
7000 Fredericia
Tlf.: 75924000
www.vaeresteder.dk

Oplag: 1200

Redaktion og tekst:
Cliff Kaltoft, sekretariatschef og ansvarshavende
Ulrik Korff, chefkonsulent LVS
Morten Blume Laursen, konsulent LVS
Niels Rasmussen, konsulent og tidligere specialkonsulent i Socialministeriet
Steen Svendsen og Søren Steen Olsen, Public Futures

Layout: Hanne Bennike, HR-Offset
Tryk: HR-Offset, Vejle

ISSN: 2245-1145

INDHOLDSFORTEGNELSE

Forord	4
--------------	---

DEL 1 : Status og fremtid på udsatteområdet

Intro	8
1.1 Den sociale udsathed vokser	10
1.2 Årsager – en ny forståelse af socialt udsatte	23
1.3 Scenarie for et uændret forløb på udsatteområdet	30

DEL 2 : Åbent brev til Social- og Indenrigsminister Karen Ellemann

Kære Karen Ellemann	36
Socialministeriet - en skygge af sig selv	40

Forord

Vi har i Landsforeningen af VæreSteder, med vores årsrapporter, gjort et helhjertet forsøg på at bidrage med viden til kvalificeringen af sociale og forebyggende indsatser, som man har udtrykt krav om fra skiftende social- og sundhedsministre.

Vi troede, vi kæmpede en kamp om, for og med viden mod uvidenhed, men vi har desværre måttet sande, at vi har kæmpet mod vilje.

Vores tal og analyser har ikke modtaget nogen varm velkomst. Vi håbede, at nogen ville lytte og gå i dialog med os, men vi må konstatere, at det er den stik modsatte effekt, der er opnået. Den politiske mørkelygte lyser ekstra mørkt over udsatteområdet.

Et godt eksempel er narkotikarelaterede dødsfald, som vi har beskæftiget os med gennem alle fire foregående årsrapporter. Vi har fremlagt omfattende analyser af det datamateriale, som vi har fået aktindsigt i. Vi har rejst en lang række spørgsmål og påpeget tendenser og huller i statistikkerne.

Svaret på vores arbejde og de spørgsmål vi har stillet, har været en omlægning af indsamlingen af datamaterialet, som betyder, at det i dag er umuligt at uddrage noget som helst af relevans for det forebyggende arbejde. Årsagen er, at man har fravalgt at indsamle centrale oplysninger om eksempelvis alder, køn, findested og bopæl. Fra og med 2014 er disse oplysninger ikke længere kendte.

Vi må konstatere, at vores forsøg på at bidrage til oplysningen af vidensgrundlaget for sociale indsatser er slået fejl. Hvorfor denne femte årsrapport fra Landsforeningen af VæreSteder meget vel kan blive den sidste i rækken.

Vi tegner et reelt men dystert billede af situationen for de mennesker i det danske samfund, som ingen vil kendes ved, og som lider under flere svære sociale og sundhedsmæssige problemer på én gang. Vi tegner også et billede af fremtiden, som den ser ud, hvis udviklingen – eller rettere afviklingen af de forandringsrettede sociale indsatser fortsætter.

Til slut stilles spørgsmålet om hvorvidt det menneskesyn, vi står vagt om, er blevet erstattet af et andet, måske uforvarende og som en utilsigtet konsekvens af politisk-økonomisk nødvendighed, og hvorvidt vores viden og vores arbejde overhovedet er ønsket?

Hvis vi kæmper mod vilje og ikke bare uvidenhed, hvilken mening giver det så at fortsætte i det spor?

Cliff Kaltoft,
Sekretariatschef i LVS

Jan Toftlund

JEG ER BUMS

udgivet 1972

Jeg speækker en krone og jeg bommer en smøg,
jeg får råd til en flask, hvis procenten er lidt høj.
Jeg ruder i dit skraldemøg, for en muggen skurpe brud,
og min varme søndagsmad det er dødsdøds skoles hængesud.
Jeg er bums, for fanden mand - jeg er bums, i et velstående land.
Jeg har kronisk bronkitis og blødende tæer
og min høje besværgelse frihed, den er ikke en krone værd.

De kalder mig søven og de sår, at jeg ikke vil,
de påstår jeg er selvforskyldt, for så kan de bet mig på ad helvede til.
Jeg kan godt blive hjulpet, hvis jeg bare selv vil,
men jeg er bum og jeg er drukkelig, og jeg er det røde næseblode.
Jeg er bums, for fanden mand - jeg er bums, i et velstående land.
De afteendige mig som en anakronisme
og jeg er sgu en løgn i et land med socialkapitalisme.

Jeg går brandvagt på gaderne på Christianshavn,
socialdemokratiet det er en del af mit navn.
Mine hænder de ryster og min mave den er altid tom.
Men nogen der ved, hvad det er, jeg synger om
jeg er bums for fanden mand - jeg er bums i et velstående land.
Men jeg har hørt sige, at det ikke kan en min fejl, at jeg gik på grund,
jeg er blevet nævnt som et produkt af et velstående land.

Min tøj se er læst, på mig får læst lov at gå,
ja men hvordan læsten skal man holde sig ren og pæn, når man ikke har noget sæt at bu.
Ja, du rykker på næsen, for jeg lugter, jeg har lus,
og du får kvalme, når du ser mig i min kagespritus.
Jeg er bums for fanden mand - jeg er bums i et velstående land.
Jeg har set rundt omkring, der står halvt tomme,
og jeg ved, at jeg der af rugt og frugt for året det er omme.

Minister, borgmester du sidder lun og godt der hjemme,
og lægger planer for, hvordan du bedst kan liske min stemme.
Ja men til helvede med mig, det er sgu dit ord der tæller.
Ved du hvad det vil sige, at du li mand i en kælder.
Vi er bums for fanden mand - vi er bums i et velstående land.
Ved du hvad det er at leve, hver dag mellem røtter og skidt,
for det satme umuligt, uden kagesprit.

Jeg har haft en korn og 3 dejlige børn og en fast og velkommen stilling,
jeg har sgu prøvet at tage min tørn.
Hjælp mig, da er jeg hjulpet, jeg er glemt af min familie,
er der nogen, der tør tro, man ender sådan med vilje.

Del 1

Status og fremtid på udsatteområdet

Intro

Første del af den samlede rapport tegner et billede af de senere års udvikling på området.

Dels i form af de faktuelle, konkrete udviklinger og dels i form af mulige årsager til denne udvikling, herunder ændret forståelse af og syn på socialt udsatte i de senere år, som har kendetegnet beslutningstagerne og deres tilgang til området.

De senere års udviklinger og forståelse af socialt udsatte samles og fremskrives i et "baseline-scenarie" for udsatteområdet, hvis området fortsætter udviklingen som i de foregående 10 år.

De senere års udviklinger på udsatteområdet

Før krisen i 2008 havde vi stigende ulighed i samfundet, de laveste indkomster kunne ikke følge med resten, og antallet af fattige var jævnt stigende. Til gengæld var der en politisk konsensus og en enighed i samfundet om, at vi har en forpligtelse til at hjælpe de svageste. Der var midler i satspuljen, og de blev bl.a. brugt til flere stort anlagte socialpolitiske indsatser, herunder FAII. Også kommunerne udbyggede løbende den socialpolitiske indsats.

Efter krisen – den største i Danmark siden 1930'erne – er uligheden og fattigdommen fortsat med at stige. Til gengæld er de socialpolitiske holdninger skiftet dramatisk. De svageste i samfundet bliver set som en byrde, og ydelser og indsatser bliver ikke set som en del af løsningen, men som en del af problemet.

Specielt er der fokus på, at levestandarden på social overførselsindkomst skal være markant lavere end for et lavtlønnet job. Satspuljen er løbet tør for midler, kommunerne skærer ned på området, og ambitionerne om, at det er socialpolitik, der skal hjælpe de svageste, er blevet opgivet. Det er nu beskæftigelsespolitikens rolle. Beskæftigelse og selvforsørgelse ses som eneste reelle mulighed for at hjælpe udsatte meningsfuldt. Og med meningsfuldt menes ordinært arbejde og selvforsørgelse

Et underbelyst område

Tallene for udviklingen på udsatteområdet kan være svære at finde samlet, og det er for at sige det mildt ikke en ideel situation, når man skal vurdere udviklingen

i behov og indsatser. Det har LVS i lighed med andre aktører på området også jævnligt påpeget, og det ville være en oplagt opgave for f.eks. Socialministeriet eller -styrelsen at påtage sig ansvaret for en systematisk løbende indsamling, validering og offentliggørelse af nøgletal.

Et af problemerne er, at tallene er spredt på forskellige ressortområder (social, sundhed, beskæftigelse, justits) og på forskellige instanser, herunder de 98 kommuner, som i dag har hele ansvaret for den sociale indsats. Et andet problem er statistikernes manglende pålidelighed og den manglende systematik, hvormed de indsamles. Tallene for narkotikarelaterede dødsfald udgør her et særlig kapitel, som Landsforeningen af VæreSteder gennem en årrække har gjort opmærksom på, og hvor inkonsekvens og fejl gør sig gældende i udpræget grad. Tilsvarende gælder tal for antallet af misbrugere, hvor seneste opgørelse daterer sig til 2009, og for alkoholområdet, hvor der mangler god statistik i en sådan grad, at den daværende regering i 2013 ikke så sig i stand til at opstille et mål for området i sin ellers højt profilerede sociale 2020-plan.

Der er dog en række aktører, der gør behjertede indsatser for at belyse området. Det gælder bl.a. Rådet for Socialt Udsatte, Center for Alternativ Samfundsanalyse, SFI, Arbejderbevægelsens Erhvervsråd og andre, og det gør det muligt at stykke et billede sammen.

Desværre er selve det billede, der tegner sig, generelt ganske dystert.

Afsnittet præsenterer, i relativ kort form, en række udviklinger og temaer, som har præget området de senere år.

1.1 Den sociale udsathed vokser

Hjemløshed, sindslidelse, stofmisbrug, alkoholmisbrug og prostitution. Det er de problemstillinger, som præger mange socialt udsatte, og som de fleste definitioner af gruppen af socialt udsatte tager udgangspunkt i. Dertil kommer liv i langvarig fattigdom, som ofte er et grundvilkår og et medvirkende vilkår for flere af de øvrige problemstillinger. I en nylig undersøgelse af social marginalisering – et begreb, der overlapper med social udsathed – anvender SFI desuden fængselsophold som indikator. Atter andre nævner en svag eller fraværende tilknytning til arbejdsmarkedet og uddannelsessystemet, ligesom f.eks. senfølger efter seksuelle overgreb nævnes hos nogle kilder. Social udsathed er et sammensat fænomen, og der er forskellige bud på, hvordan man bedst definerer og indfanger det.

Men i det følgende præsenteres nogle indikatorer, som er samlet fra forskellige kilder

Stigende ulighed

Det er efterhånden en langvarig og veldokumenteret tendens i det danske samfund, at uligheden stiger. Siden 1990'erne har de højeste indkomstgrupper haft stærkest vækst. Jo lavere, man er på indkomststigen, desto lavere har indkomstudviklingen været – der sker altså en spredning i indkomsterne, og de nederste indkomstgrupper er i de sidste tyve år sakket markant bagud fra de øvrige. – se figuren på næste side.

I forhold til det almindelige niveau i samfundet er de altså blevet fattigere – relativt fattigere. Det er et alvorligt problem i relationerne med andre. Ens evne til at opretholde et samfundsmæssigt normalt forbrugsmønster betyder noget for den måde, man bliver opfattet på, og det betyder noget for den måde, man opfatter sig selv på. Den stigende ulighed er i høj grad med til at skabe marginalisering og udsathed.

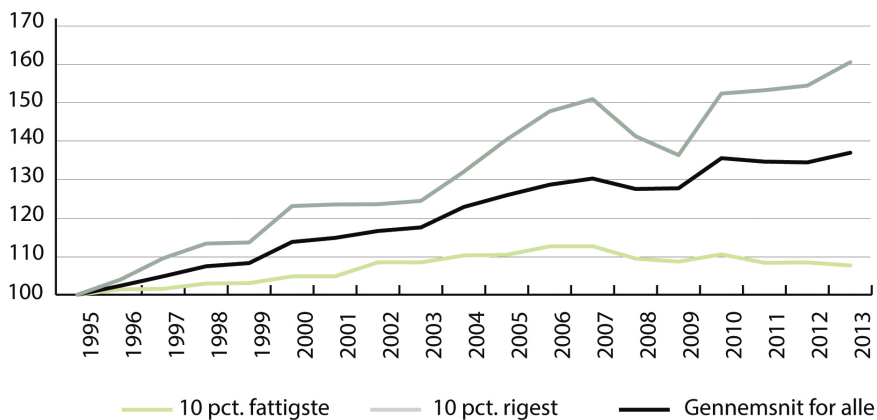
De senere år er der endda sket en skærpelse af denne problematik. Siden 2007 er de laveste 10 % af indkomsterne ikke blot gået relativt tilbage i forhold til andre, de er også faldet i absolutte tal. De fattige er bogstaveligt talt blevet fattigere, og man skal faktisk helt tilbage til 2001 for at finde et år, hvor indkomsten for de dårligst stillede 10 % var lavere end i 2013 (som er det seneste tilgængelige tal).

Måske er det lige så afgørende for den virkelighed, som udsatte lever i, og for de mekanismer, som producerer udsathed, at økonomien siden 2007 har været i en massiv lavkonjunktur, som den har meget svært ved at komme ud af. Virkningen

har bl.a. været et jobmarked, der har været helt i bund, og hvor mange føler sig pressede og utrygge. I den situation synes det at være svært at mobilisere solidaritet med de svageste. Det er en gammel erfaring i lavkonjunktur, og den nuværende er usædvanlig dyb.

Indkomstudvikling 1995-2013

Realindkomst, 1995 = 100

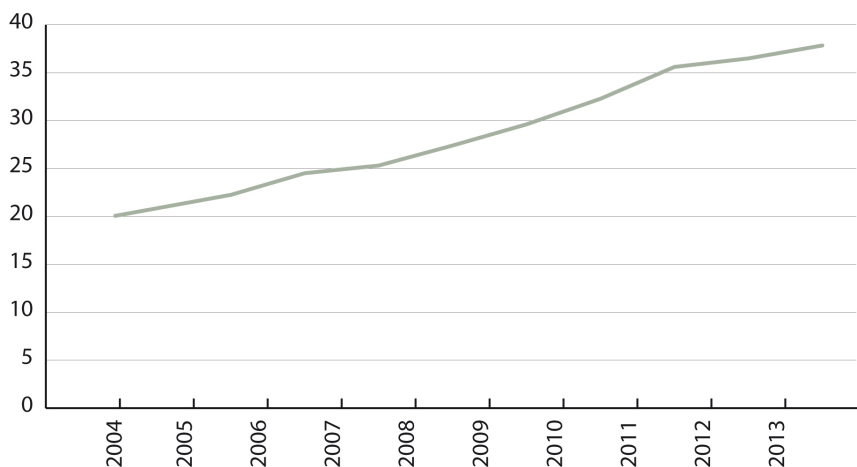
Kilde: De glemte fattige. Arbejderbevægelsens Erhvervsråd, november 2015

Stigende antal fattige

At de laveste indkomster falder, kunne man logisk forvente ville føre til en stigning i antallet af fattige. En sådan udvikling kunne i princippet modvirkes, hvis der er et effektivt sikkerhedsnet, der træder i kraft før fattigdommen sætter ind, et slags gulv for, hvor langt man kan synke. Men vi må konstatere, at et sådant gulv ikke ligger højt nok til at dæmme op for en ganske kontinuerlig stigning i antallet af fattige i Danmark.

Økonomisk fattige

Antal tusinder

Kilde: De glemte fattige. Arbejderbevægelsens Erhvervsråd, november 2015

Fattigdom i figuren er defineret ved, at man skal have haft en indkomst på mindre end 50 % af medianindkomsten gennem en treårig periode. Det er en ret snæver fattigdomsdefinition, som den tidligere regering indførte, men som den nuværende regering afskaffede i sommer. Endnu et eksempel på, at det er vanskeligt at opretholde en systematisk dataindsamling.

Da de såkaldte fattigdomsydelser blev afskaffet i 2012, kom et synligt knæk på fattigdomskurven. Især faldt antallet af børn, der lever i fattigdom. Det viser, at de offentlige ydelser har en virkning: De kan netop godt virke som et gulv og afbøde de værste fattigdomsvirkninger af den almindelige negative indkomstudvikling.

Flere andre reformer under den tidligere regering trak imidlertid i en anden retning. Det gælder især de lave ydelser for unge, som også blev udstrakt til alle under 30, men det gjaldt også dagpengereformen, der halverede dagpengeperioden. Den nuværende regering har med integrationsydelse og 225-timers regel på kontanthjælpsområdet drejet situationen tilbage til før 2011 og dermed reelt genindført det, der er blevet kaldt fattigdomsydelserne.

Større masker i det sociale sikkerhedsnet

Andelen af personer på overførselsindkomst vil normalt stige, når andelen af personer uden beskæftigelse stiger. Sådan har det været i alle beskæftigelseskriser i hvert fald siden 60'erne. Sådan har det imidlertid ikke været siden 2008.

For første gang er en stigning i andelen af befolkningen uden beskæftigelse gået hånd i hånd med et fald i andelen på overførselsindkomst. Noget kan forklares med bestræbelsen på at få unge under 30 i uddannelse og dermed på SU i stedet for kontanthjælp. Men det er alligevel et brud med de foregående årtiers sammenhænge.

Linie 14 på vej mod endestationen

Ved Blågårds Plads på det indre Nørrebro i København finder man et af Danmarks ældste væresteder for ”clean” værestedsbrugere, dvs. et værested for tidligere misbrugere, som for de flestes vedkommende har været i dag- eller døgnbehandling.

Det har eksisteret i 20 år og de seneste 10 år med Michael Willesen som daglig leder. Vi fangede Michael på en telefon en frostklar januardag og fik en snak om værestedets historie og situation anno 2015.

Michael fortæller, at der dagligt kommer 30-50 brugere på stedet og samtidig bruges stedet til N.A. (Narcotics Anonymous) selvhjælpsgrupper, som værestedet i øvrigt var blandt de første herhjemme til at lægge hus til. Det er grupper, hvor man støtter og hjælper hinanden til at leve et liv uden stoffer.

Der sker en del i Linie 14, men slet ikke nok og slet ikke så meget som tidligere, hvis man spørger Michael. Han ville ønske, at der var midler til at lave flere aktiviteter for, men det er der ikke. Tværtimod. I de sidste 10 år er støtten fra §18 midler blevet halveret, og det er gået hårdt ud over aktiviteterne.

Linie 14 er en forening stiftet af ”clean” narkomaner tilbage i 1995, og stedet bliver stadig finansieret, som om det var et midlertidigt projekt. Det vil sige ét år ad gangen. Dels gennem §18 midler og dels gennem PUF-midler. I alt støttes

værestedet med 600.000 om året. De penge skal dække alle udgifter for værestedet inklusive løn, husleje, forsikringer, vedligeholdelse, forplejning, rengøring, kaffe og alt, hvad værestedet har af udgifter til aktiviteter. En gang omfattede aktiviteter alt muligt som yoga, gymnastik, mødregrupper, badminton, kanoture, madklubber, undervisning og meget mere. Det er der ikke budget til i dag.

Det er en uholdbar og uforståelig situation. ”Kommunen får et velfungerende værested midt på Nørrebro til ”clean” brugere - alt inklusive, men vil ikke overtage driften.” som Michael påpeger og fortsætter ”Der er ikke andre muligheder for clean brugere, hvor man også kan være med i selvhjælpsgrupper.”

Brugerrådet, der var med til at fordele midler til forskellige aktiviteter på værestedet, er nedlagt. Der er ingen midler at fordele. Sidste år var værestedet meget tæt på lukning grundet beskæringen af budgettet, men blev reddet ved at Michael gik ned på 28 timer.

For værestedet Linie 14 handler det i dag om ren overlevelse, og måske skulle det være lukket for længst, men det er svært at sige farvel efter 20 års lokalt engagement på Blågårds Plads, og hvor skal brugerne så gå hen?

Interview med Michael Willesen, der er daglig leder af Linie 14

Flere hjemløse

Hjemløsheden stiger, det har vi tal for gennem SFIs hjemløsetællinger. Disse tal dækker kun herberger og bosteder for hjemløse, ikke gadehjemløse og ikke ”sofasurfere”, der overnatter hos venner og familie. Men de indsamles hvert andet år på en konsistent måde, og selvom de er udtryk for toppen af et isbjerg, er det en top, der måles på en pålidelig måde. Derfor er det en indikator på isbjergets – problemets – størrelse. Tallene fra de fire hjemløsemålinger siden 2009:

Antal hjemløse i Danmark 2009 - 2015

	2009	2011	2013	2015
Samlet antal	4.998	5.290	5.820	6.138

Kilde: Lars Benjaminsen og Heidi Hesselberg Lauritzen: Hjemløshed i Danmark 2015. National kortlægning. SFI 15:35. 2015.

Det hører med, at man i 2009, samme år som SFIs tællinger begyndte, vedtog de såkaldte hjemløsestrategi, som løb frem til 2012. Her var afsat kr. 500 millioner til at gøre en indsats i otte af de kommuner, der havde flest hjemløse. Det hører også med, at efter en række år, hvor antallet af fodedudsættelser fra egen bolig hvert år var stigende, har det siden 2011 været faldende.

Sådanne udviklinger burde trække i retning af et samlet set lavere antal hjemløse. Når det samlede tal alligevel er steget, peger det på, at modgående faktorer er stærkere. Det er faktorer som konjunkturudviklingen på bolig- og arbejdsmarkedet, og den almindelige strukturelle uligheds- og fattigdomsudvikling. Men det er også konkret nedsættelsen af ydelserne til unge under 30. Netop den unge gruppe har været den hurtigst voksende i SFIs optællingsperiode.

SFIs karakteristik af hjemløse viser i øvrigt, at det er en gruppe præget af mange sociale problemstillinger. Næsten 80 % har problemer med misbrug, psykisk sygdom eller begge dele.

Social ulighed i sygdom og misbrug

Social ulighed og økonomisk fattigdom er ikke det samme som social udsathed. Men der er en sammenhæng. Det materielle betyder noget, og når de laveste indkomster bliver endnu lavere, mister nogle fodfæstet. Risikoen for udsathed stiger med fattigdom. Bundløs gæld er et grundvilkår for mange udsatte mennesker.

En meget håndfast indikator på forbindelsen mellem social ulighed og udsathed, er uligheden i sygdom. Det er velkendt og veldokumenteret, at der er store socialt betingede uligheder i helbred, dødelighed, sygelighed og levetid. Senest har Sundhedsstyrelsen i efteråret 2015 udsendt en rapport om sygdomsbyrden i Danmark, der ser på 21 udvalgte sygdomme. Dens metode til social sammenligning af sygeligheden er at se på, hvordan sygdomsmønsteret adskiller sig mht.

uddannelse. Gruppen, der har mellemlang og lang uddannelse (knap $\frac{1}{4}$ af befolkningen) sammenlignes med gruppen, der har grundskole og kort uddannelse (godt $\frac{3}{4}$). På næsten alle 21 sygdomme er mønsteret, at veluddannede har en mindre sygdomsbyrde, dvs. de er bl.a. mindre syge, og de har færre tabte leveår som følge af sygdommen.

Eksempelvis ville antallet af tabte leveår pga. KOL være 70 % lavere, hvis hele befolkningen havde samme mønster for dødelighed som de mellem- og langtuddannede. Der ville være 40-50 % færre nye tilfælde af KOL, lungekræft, kronisk leversygdom, misbrug og skizofreni. Og omkring 20 % færre tilfælde af angst og skizofreni. Bemærk, at dette er nogle meget brede indikationer, idet $\frac{1}{4}$ af befolkningen holdes op mod $\frac{3}{4}$. Det er altså ikke den absolutte "elite" mod den absolutte "bund", og alligevel er forskellene i sygdomsmønstre meget markante.

Det skal også bemærkes, at årsags-virkningssammenhængen i mange tilfælde godt kan gå fra sygdom til udsathed. Rapporten påpeger, at det f.eks. gælder, at sygdomme som skizofreni og misbrug (der i denne sammenhæng regnes for en psykisk lidelse), typisk starter i en ung alder ("tidlig incidens", som det hedder) og kan ødelægge mulighederne for at gennemføre en uddannelse.

Under alle omstændigheder kan man konstatere, at social ulighed hænger sammen med ulighed i sygdomme, herunder i psykiske sygdomme og misbrug, og dermed også vil trække i retning af flere udsatte.

Det var så det

Selvom det næsten er et år siden, at værestedet Nøglehullet i Horsens lukkede, kan man mærke på Christina Torp, at det på ingen måde var en let beslutning. Christina er førtidspensionist, pårørende og var formand for foreningen af frivillige bag værestedet Nøglehullet. Med base i en hyggelig villa på Strandpromenaden har værestedet hjulpet tidligere misbrugere gennem dagen og videre i livet i 16 år. Det er slut nu.

Forud for lukningen var der et længere aftaleforløb og mange møder med kommunen, som ønskede flere aktiviteter og flere brugere for de samme penge. Til sidst blev arbejdspresset for meget for værestedets frivillige. Det blev for surt, for meget administration. ”Vi var der jo for brugerne, men vi brugte tiden på møder med kommunen.” fortæller Christina.

Nøglehullet var et rart og hyggeligt sted, hvor man kunne komme som ”clean” og møde andre i samme situation, få nye venner, nye relationer, og tage del i de mange aktiviteter på stedet.

Som mangeårig pårørende til tidligere stofmisbruger, som frivillig og som formand kender Christina om nogen misbrugsmiljøet i Horsens, og hun er ikke i tvivl om konsekvenser af lukningen af Nøglehullet. ”Siden lukningen har vi haft mange tilbagefald. Det ved jeg. Jeg kender dem. Møder dem på gaden. Efter vi lukkede sidder folk, der ikke er så heldige at have familie og netværk, alene hjemme. Der mangler nogle at dele hverdagen og problemerne med. Kommunen har ikke reageret. Horsens Kommune har ingen døgnbehandling, og så bliver det meget svært for de ældre narkomaner at komme videre.” fortæller Christina.

Uanset bliver det helt sikkert ikke med hjælp fra værestedet på Strandpromenaden, for der kommer ikke flere gennem Nøglehullet.

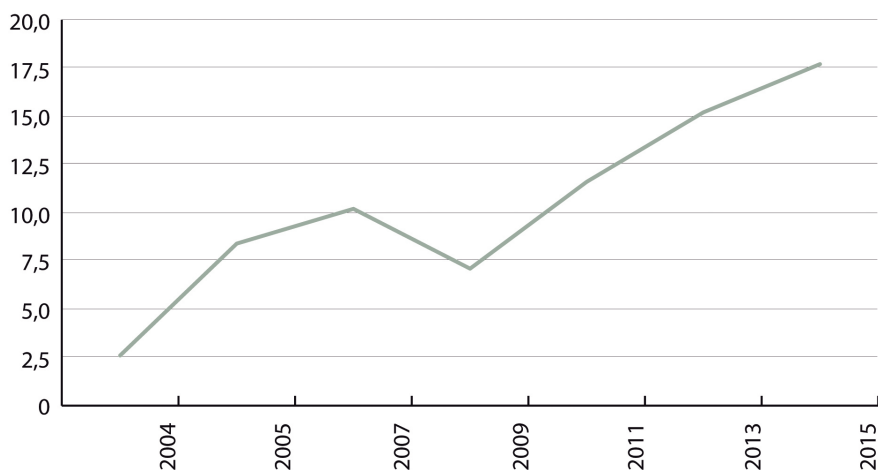
Interview med Christina Torp, der var formand for foreningen bag værestedet Nøglehullet frem til lukningen.

Stigende utryghed

TrygFonden har siden 2004 jævnligt gennemført målinger af, hvor trygge danskerne føler sig. De fleste danskere føler sig generelt trygge, et forhold, der typisk forbindes med velfærdssamfundet. Men det er karakteristisk, at trygheden generelt har været faldende gennem de godt ti år, målingerne dækker. Figuren viser andelen af meget utrygge, som er steget fra et næsten ikke-eksisterende niveau på godt 2 % i 2004 til næsten 18 % i 2015.

Stigende utryghed

Andel utrygge i pct.

Kilde: Jacob Andersen m. fl.: Den lange vej ud af krisen. Tryghedsmåling 2015. TrygFonden.

Ikke mindst udviklingen siden 2009 er gået stærkt. Det kunne man umiddelbart forbinde med, at det var her, den økonomiske krise – med en vis forsinkelse – slog igennem. Men det er bemærkelsesværdigt, at utrygheden er fortsat med at stige fra 2013 til 2015. Det er især blandt ufaglærte og dagpengemodtagere, at utrygheden er steget, men også blandt højere funktionærer ser vi tendensen. De mest markante forskelle går imellem de grupper, der er i beskæftigelse, og som generelt er mindst utrygge, og dem, der er uden for arbejdsmarkedet. Sygemeldte, dagpengemodtagere og kontanthjælpsmodtagere er de mest utrygge grupper.

Et samfund med øget utryghed er måske et samfund med mindre medmenneskeligt overskud og derfor også et hårdere samfund, hvor risikoen for at være udsat stiger.

Udsatte selv: Det er blevet værre

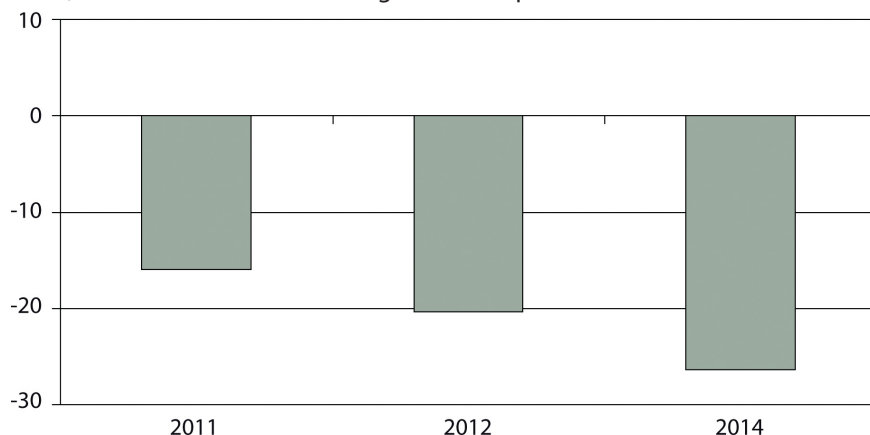
Men hvordan har udsatte selv oplevet udviklingen? En af de få kilder til belysning af dette spørgsmål er de holdningsundersøgelser blandt værestedsbrugere, som Landsforeningen af VæreSteder har gennemført i 2011, 2012 og 2014.

De viser bl.a., at mange udsatte oplever at blive diskrimineret i forhold til andre borgere, når de møder samfundets institutioner i form af tandlæge, læge, sygehus, butikker, politiet, og – ikke mindst kommunen. Det er mere end halvdelen af brugerne, der svarer, at de bliver behandlet dårligere af kommunen end andre borgere. Undersøgelserne viser også, at tilliden til samfundets institutioner ligger markant under den øvrige befolknings. Det samme gælder stoltheden over at være dansker.

Og spørger man direkte, om forholdene for udsatte har udviklet sig til bedre eller værre, får man et billede som neden for vist.

Evaluering

"Hvordan synes du forholdene for socialt udsatte har udviklet sig i de senere år?" Forskel mellem den andel, der svarer "meget bedre" eller "bedre" og den andel, der svarer "værre" eller "meget værre" – procent.

Kilde: Årsrapport for udsatteområdet 2014. Landsforeningen af VæreSteder

I alle tre år var der flere, der oplevede forværring end forbedring – og forskellen har været stigende gennem perioden.

Der kan være mange årsager til, at flere værestedsbrugere oplever udviklingen negativt. En af de medvirkende årsager kan ligge i et andet af undersøgelsernes resultater, nemlig oplevelsen af egen indflydelse på tilværelsen. Her er der sket et markant fald i dem, der føler, de har indflydelse på egen situation. I 2011 mente godt 45 % af socialt udsatte, at de selv har "meget stor indflydelse" på, hvordan det går dem. I 2014 er det kun 35 %, der mener det.

En mellemløsning, der fungerer

Færre lønudgifter og fortsat tæt kontakt til brugerne. Det ser ud som om værestedet Café Regnbuen og Haderslev Kommune har fat i noget.

Café Regnbuen er et værested i Vojens, Haderslev Kommune, hvor socialt udsatte kan få en snak over et måltid mad, og være med til diverse aktiviteter. Værestedet står også for udlevering af metadon. Det får dog ikke umiddelbart positive ord med på vejen fra stedets daglige leder Susanne Knudsen, som kort og godt mener, at "Metadon er et lortestof". Samtidig prøver de dog på værestedet, at få det bedste ud af det, forklarer Susanne. "Når vi udleverer metadon, får vi også mulighed for at få snakket lidt med brugerne og holde kontakten."

Café Regnbuen har også været gennem forskellige omstillinger, men sammen med kommunen ser det ud til, at værestedet har fundet frem til en god praksis og en ledelsesstruktur, der er holdbar.

Som så mange andre kommuner har Haderslev Kommune behov for at skære ned på kommunens lønudgifter, og som mange andre steder, kan det gå ud over kontakten til brugerne i hverdagen.

Tidligere var Susanne daglig leder for 4 væresteder og det endte med, at hun brugte det meste af sin tid bag et skrivebord med bemandingsplaner og administration. I dag er hun leder for to væresteder, og det fungerer. "Jeg kommer rundt og får snakket med alle. Tæt på brugerne og synlig ledelse", siger Susanne.

Susanne føler selv, at hun har en god og tæt kontakt med brugerne i hverdagen, og det virker derfor som om, Haderslev har fundet frem til en god mellemløsning, hvor der er sket besparelser, men uden at miste kontakten i dagligdagen. ”Vores forhold til de kommunale ledere er rigtig godt” siger Susanne ”Vi har fingeren på pulsen og ved, hvad der sker i miljøet. Brugerne kender os og har tillid til os.”

Susanne fremhæver samtidig værestedets deltagelse i projekt ”Styrket Indsats på Værestederne (SIV)”. SIV går ud på, at udsatte borgere, der måske ikke kommer på jobcenteret, ydelseskantoret eller misbrugscenteret, kan møde kommunens sagsbehandlere på værestedet et par timer om ugen. Sagsbehandlerne har kompetence til at afgøre sager og kan hjælpe med f.eks. ansøgninger om tandbehandling, ydelser, NemID osv.

”Det er en rigtig god ordning”, mener Susanne og fortsætter ”Sagsbehandlerne sidder på værestedet, som brugerne kender godt. Det giver tryghed, og det fjerner nogle barrierer. Det giver en tættere kontakt og sparer også en masse transport.”

Interview med Susanne Knudsen, der er daglig leder for Café Regnbuen.

Færre penge til indsatsen

I mangel af en tilfredsstillende samlet oversigt over området, lavede vi sidste år selv en opgørelse. Den bygger på tal fra kommunale regnskaber og budgetter, hhv. tal for Satspuljens tildelinger til projekter rettet mod socialt udsatte voksne, som de fremgår af Finansministeriets årlige opgørelser over udmøntningen af puljemidler.

På kommunernes område viser den:

- Siden 2010 er de samlede kommunale udgifter til området faldet med 7,3 % i faste priser.
- Ser man på aktiviteter, der specielt vedrører værestedsområdets målgrupper, er udgifter til aktivitets- og samværstilbud (i det daglige kaldet væresteder) faldet næsten 30 %.
- Udgifter til botilbud er 5 % lavere, mens udgifterne til kontakt- og støtteperson-ordningen rettet mod alkoholikere. Udgifter til hjemløse og stofmisbrugere er blevet mere end halveret.

I det samlede regnskab er hverken væresteder eller kontakt- og støtteperson-ordningerne store poster. Måske er det en medvirkende årsag til, at man har fundet, at de kan holde for, uden at det vil skabe stor opmærksomhed og modstand.

Foruden kommunernes indsats bliver udsatteområdet tildelt statslige midler fra Satspuljen. På satspuljeområdet er der imidlertid sket en endnu voldsommere nedgang i støtten til projekter siden 2010.

- Bestanden af projektbevillinger i faste priser er blevet mere end halveret, idet den er faldet med 58 %. Og det skyldes ikke at bevillinger i 2010 var specielt store i forhold til de foregående år, tværtimod.
- Siden 2011 er der i flere år slet ikke kommet nye midler i puljen, fordi puljens størrelse afhænger af størrelsen af lønstigningerne. Ved lønstigninger under 2 % kommer der slet ikke nye midler i puljen.
- Der er således ikke tilført nye midler i 2011, 2013 og 2014. Når der er krise og mest brug for flere penge til de socialt udsatte, er der færrest midler til rådighed, idet kun udløbne projektbevillinger skaber plads til nye projekter. Det afspejler sig tydeligt i de midler, der bevilges til de socialt udsatte.

Billedet er under alle omstændigheder meget entydigt, og meget nedslående for alle, der arbejder med indsatser for socialt udsatte.

Og så hører det naturligvis med i det generelle billede af en nedprioriteret samfundsgruppe, at der med de tidligere nævnte reformer er gennemført markante besparelser på overførselsindkomster, der i høj grad berører netop gruppen af udsatte. Det er sket både i form af beskæring af ydelser og i form af begrænsning af adgangen.

1.2 Årsager – en ny forståelse af socialt udsatte

Større ulighed, flere fattige, flere udsatte, forværring i udsattes situation, lavere ydelser, færre penge til indsatsen. Det er det samlede billede og resultatet af en udvikling, der efterhånden har stået på længe. Samlet set peger det på, at synet på socialt udsatte er skiftet markant i samfundet, i medierne og på det politiske niveau i de seneste ti år.

Men hvad er de underliggende årsager til udviklingen? Hvad kan forklare det? De økonomiske konjunkturer spiller givet en stor rolle. Men der er også mere strukturelle og varige årsager.

Helt overordnet har ydre vilkår som globalisering og teknologi ført til et generelt skift i synet på stat, borgere, politik og samfund. Ikke kun i Danmark, men også internationalt. Tendensen, som slår igennem bredt i samfundet, har fået betegnelsen konkurrencestaten.

Og efter at vi i mange år har sloges med og mod enkeltvis tiltag, der vanskeliggør arbejdet med forandring for socialt udsatte mennesker, må vi konkludere, at disse enkelttiltag er udtryk for en dybereliggende årsag, nemlig netop det ændrede syn på socialt udsatte mennesker. Så hvis vi for alvor skal komme videre, må vi tage et opgør med dette.

I dette afsnit beskriver vi konkurrencestaten og nogle af dens konsekvenser for udsatteområdet herunder det grundlæggende syn på samfundets socialt udsatte.

Konkurrencestaten – afløseren af velfærdssamfundet

De seneste regeringer – Lars Løkke I, Helle Thorning-Schmidt og Lars Løkke II – har gennemført en række reformer af velfærdsordninger. Listen er lang og omfatter bl.a. efterløn, dagpenge, fleksjob, sygedagpenge, kontanthjælp og førtidspension. Man kan også nævne kommunalreformen fra 2007, der bl.a. førte til større kommuner og til en overdragelse af ansvaret for socialpolitikken til kommunerne.

Alle disse reformer har hver for sig betydning for socialpolitikken, for udsatteområdet og for socialt udsattes situation i Danmark. Der er også i alle tilfælde blevet rejst debat og kritik fra forskellig side af konsekvenserne.

Men træder man et skridt tilbage, er den lange række af reformer - der vel at mærke går på tværs af regeringens farve – udtryk for et skift i den underliggende idé om samfundet, borgerne, økonomien og politikken rolle. Et skift fra velfærdssamfund til konkurrencestat.

Konkurrencestat er en betegnelse for den nye underliggende politiske orientering, som er lanceret af forskere, og som i hvert fald én finansminister udtrykkeligt har vedkendt sig. Det er nu ikke så vigtigt, om de ledende politikere offentligt vedkender sig konkurrencestatens logik, de behøver ikke en gang at være særlig bevidste om, at deres politik følger den. Det vigtige er, at den måde, politikken kommer til udtryk på gennem reformforslag, der kommer på dagsordenen og kan finde flertal, følger sig ind i konkurrencestatens mønster. Reformerne opfattes som det rigtige svar i den situation, det danske samfund befinder sig, som er præget af global økonomisk konkurrence og et ydre pres for at sikre et konkurrencedygtigt erhvervsliv, og hvor den danske stat er i konkurrence med andre stater.

Statens rolle bliver dermed orienteret i retning af at sikre konkurrenceevnen. Midlerne er bl.a. lave skatter, effektiv administration og veluddannet og billig arbejdskraft. Offentlig service fra uddannelse til sundhed, børnepasning og ældrepleje ses som støtteordninger for samfundets økonomisk produktive sektorer, dvs. det private erhvervsliv. Konkurrencestaten er altså ikke nødvendigvis en "minimalstat", men måske mere en effektiv og omkostningsbevidst servicestat. Hvor velfærdssamfundets syn på borgeren er som en demokratisk aktiv medborger, er synet i konkurrencestaten, at borgeren er en skattebetalende forbruger af offentlig service. Ideologisk betones, at arbejde og selvforsørgelse er en vigtig norm og den primære kilde for den enkelte til selvrespekt og deltagelse i samfundets fællesskab.

Hvor velfærdsstaten har som mål at sikre beskæftigelsen, har konkurrencestaten som mål at sikre virksomhedernes konkurrenceevne. Hvor velfærdsstaten har et mål om social lighed og ligeværdige borgere, som bl.a. skal realiseres gennem fælles offentlige institutioner (folkeskole, sundhedsvæsen osv.), har konkurrencestaten mål om økonomisk dynamik, som ikke nødvendigvis skal være i overensstemmelse med social lighed, og hvor midlerne er omkostningseffektiv styring og markedsøkonomi.

Et meget vigtigt indsatsområde for konkurrencestatens indsats er arbejds-markedsområdet. Det gælder her for staten om at indrette ordningerne på en måde, der fremmer forsyningen af billig og kompetent arbejdskraft, der matcher virksomhedernes efterspørgsel. Det betyder i praksis, at der bliver vægt på sikring af, at ledige står til rådighed, og at deres ydelser ikke bliver for attraktive i forhold til lavtløbsjobs.

Et af de meget udprægede elementer i konkurrencestaten er den nye styringslogik, ofte betegnet New Public Management. Den anlægger et grundlæggende markedsbaseret udbuds- og efterspørgselssyn på offentlige aktiviteter og definerer dem som en leverance af ydelser, som bliver efterspurgt af politikere og borgere – de er (skatte)betalende kunder, der skal forsynes og betjenes. Disse ydelser skal produceres så effektivt og billigt som muligt, de skal nøje overholde objektive kvalitetsstandarder, og de offentlige serviceleverandører skal leve op til krav om løbende produktivetsforbedringer, så den samme mængde ydelser i en given kvalitet år for år kan produceres med stadig færre ressourcer.

Denne styringsudvikling har haft en række logiske følgevirkninger, hvoraf en af de mest omdiskuterede og kritiserede er, at offentlige medarbejdere meget detaljeret skal dokumentere deres aktivitet, og at deres aktiviteter – hvad enten det drejer sig om hjemmehjælpere, skolelærere, politibetjente eller hjertekirurger – deles op i enkeltoperationer, der gøres til genstand for tidsnormering og stregkodestyring, mere eller mindre efter den såkaldt tayloristiske model, der vandt indpas i industrien for hundrede år siden.

Udsatteområdet i konkurrencestaten

Den skitserede udvikling berører hele samfundet, og den berører i høj grad også både socialpolitikken, de sociale indsatser og udsatte menneskers situation.

Og realiteten er, at i en konkurrencestatslogik har socialt udsatte mennesker stort set ingen positiv samfundsmæssig rolle. De er en gruppe, der har en meget svag tilknytning til arbejdsmarkedet, betaler skat i beskedent omfang og har en lang række problemstillinger og behov for både understøttelse og diverse indsatser. De er med andre ord dyre for de offentlige kasser, og de er – groft sagt – med til at svække konkurrenceevnen i samfundet.

I forlængelse af dette – og i forlængelse af synet på arbejdet som kilde til selvrespekt og inklusion – bliver det et naturligt mål med indsatsen på udsatteområdet at få bragt udsatte tættere på arbejdsmarkedet, og i sidste ende i job. Aktivering, fleksjob, arbejdsprøvning, uddannelse, jobrettede uddannelser, kurser osv. kommer før udbetaling af ydelser og andre sociale indsatser. Permanente ordninger som førtidspension bliver set som falliterklæringer.

I en vis forstand er det ambitiøst at sætte ordinær beskæftigelse op som målet for en gruppe af mennesker, der døjer med psykisk sygdom, misbrugsproblemer og andre tunge sociale problemstillinger. Risikoen er selvfølgelig, at målet om beskæftigelse

– og især ordinær beskæftigelse og selvforsørgelse – er urealistisk. Dermed er det nærliggende – og i praksis ganske sandsynlige resultat, at man i stedet stiller indsatsen på vågeblus og i realiteten opgiver håbet om forandring til det bedre.

Det vil – stadig fra en konkurrencestatslogik – bedre kunne betale sig at bruge ressourcerne andre steder i samfundet. Derimod vil man ofte være positiv overfor og opmuntre til en frivillig indsats på området, ikke mindst hvis den kan aflaste de offentlige ressourcer.

For sociale organisationer, der arbejder med socialt udsatte, gælder, at de primært bliver målt på, om de formår at bringe borgerne tættere på arbejdsmarkedet. Projekter med beskæftigelsesformål vil blive prioriteret, og der vil blive målt efter jobsucceskriterier og i øvrigt med New Public Management-metoder.

Beskrivelsen her er selvfølgelig grov og stiliseret – ligesom konkurrencestaten selv er en begrebsmæssig skabelon. Men eventuelle ligheder med det faktiske forløb er naturligvis ganske tilsligtede.

Man kan sige, at selv med en konkurrencestatslogik kunne der godt være plads til en god og udviklingsorienteret social indsats på udsatteområdet. Man er muligvis nødt til at nedjustere målet om ordinær beskæftigelse som det eneste succeskriterium, men faglighed og fokus på håb og konstruktiv forandring i udsattes situation vil ikke nødvendigvis være i modsætning til et mål om effektivitet i indsatsen.

Det kræver dog for det første, at man reelt tillægger andre kriterier end ordinær beskæftigelse vægt, og for det andet, at man tror på, at det kan lade sig gøre at gøre en positiv forskel for udsatte mennesker.

Konkurrencestaten kan ses som en underliggende megatrend, en dybtliggende årsag til, at forståelsen af socialt udsatte er skiftet. Men der er også mange andre årsager, som er mindre dybtliggende, og som er understøttet af konkurrencestatsudviklingen. De hører med i billedet af, hvordan det ændrede syn kommer til udtryk i praksis, herunder hvordan det styrkes og rodfastes. Her vil vi kort beskrive nogle af dem.

Manglende viden og manglende videns- og metodeudvikling

New Public Management-tendensen mærkes i høj grad på det sociale område. Intet projekt og ingen udgift på et projekt, der modtager offentlig støtte, er for lille til at unddrage sig bilag og dokumentation. Projektansøgninger skal indeholde

oplysninger om målgruppe, forandringsteori, mål og målbare succeskriterier. Disse krav er opmærksomheds- og ressourcekrævende.

Samtidig er der ingen reel vidensopsamling og vidensudvikling i tilknytning til denne indsats. Trods den store produktion af dokumentation overalt på området, er det ikke muligt at få et samlet overblik over indsatsen. End ikke de offentlige udgifter kan man finde belyst i nogen samlet systematisk form. Dermed er det også svært at dokumentere, hvordan udviklingen på området er, og den politiske debat om budgetter og prioriteringer bliver ført i mørke.

Det er ovenfor nævnt, at den nuværende regering afskaffede den officielle fattigdomsgrænse, som den forrige regering havde indført. Man kunne også nævne, at socialministeren i den foregående regering kort efter sin tiltræden modtog en samlet evaluering af de mange aktiviteter i det stort anlagte Fælles Ansvar II-program på det socialpolitiske område, men bevidst fravalgte at bruge det som grundlag for den videre politikudvikling.

I stedet valgte man at opstille de såkaldte sociale 2020-mål. Disse mål var i udgangspunktet ikke særlig ambitiøse, og de var i praksis nærmest glemt allerede inden regeringens periode var til ende. Den nye regering agter ikke at følge op på dem.

Disse eksempler tjener kun til at illustrere det store problem med seriøs videns- og metodeudvikling, som præger socialpolitikken og udsatteområdet.

Systemet vil være civilsamfund – og civilsamfundet vil være system

Kommunerne har som et led i udviklingen efter kommunalreformen fået overdraget hele ansvaret for den offentlige sociale indsats. Kommunerne er samtidig blevet stærkt påvirket af konkurrencestatsudviklingen, og de større enheder har fået mere analyse- og styringskapacitet på rådhusene, som i vid udstrækning – og under indtryk af krisens vedvarende pres for budgetbesparelser – bliver brugt til effektiviseringer. De er blevet konkurrencekommuner.

Samtidig ønsker kommunerne at komme tættere på borgerne, og at kunne arbejde mere relationsorienteret end den traditionelle myndighedsrolle giver mulighed for. De vil udvikle roller som coach, mentor, personlig rådgiver osv., hvilket der kan være god brug for på netop det sociale område. De vil gerne fungere mere som de frivillige organisationer i civilsamfundet, hvor personlige relationer og motivation spiller en større rolle.

Paradoksalt nok er der en strømning blandt civilsamfundets organisationer i retning af, at man i stigende grad ønsker at systematisere, effektivisere og dokumentere arbejdet. Også det kan der i princippet være god brug for.

Men vi risikerer måske, at kommunerne slækker på fagligheden i deres myndighedsrolle, mens de civile organisationer nedprioriterer de nære personlige relationer i arbejdet. Det samlede resultat kan blive, at begge parter opgiver at udvikle deres særlige styrkepunkter, og at man mister muligheden for en specialiseret arbejdsdeling, der til sammen giver en bedre dækning af behovene.

Manglende interesse for at høre socialt udsatte selv

Socialt udsatte er marginaliserede i forhold til arbejdsmarked, samfund og det offentlige. Samtidig er de i en situation, hvor de er helt afhængige af hjælp og støtte. De er i et klientforhold, hvor de er henvist til at tage imod de tilbud, som det offentlige leverer. Det betyder ikke, at de ikke har nogen holdning til disse tilbud, eller ideer til, hvordan man bedst kunne indrette indsatsen. Som på alle andre områder vil det give et bedre resultat, hvis man lader brugernes erfaringer og synspunkter komme frem og præge indsatsen.

Desværre oplever vi en meget begrænset interesse for at lytte til udsattes erfaringer og synspunkter. På værestedsområdet havde brugerne gennem en årrække en ganske aktiv organisation, Sammenslutningen af Værestedsbrugere I Danmark, SVID. Den fungerede som talerør, dialogforum og dialogpartner på området. Men i 2014 måtte SVID lukke, da dens beskedne driftstilskud blev afviklet.

Et andet initiativ på området er Landsforeningen af VæreSteders store holdningsundersøgelser blandt værestedsbrugere. I 2011, 2012 og 2014 har de taget temperaturen på området og har leveret mange interessante resultater og indsigter fra udsatte, der mærker situationen på egen krop.

Men der har været yderst beskedne interesse for disse undersøgelser, både fra kommuner, sociale myndigheder og medier.

Forandringsdagsordenen, der blev væk

Det er ikke så længe siden, at der var bred politisk opbakning til en socialpolitisk strategi med ambitioner om at bringe udsatte videre i deres liv. Fælles Ansvar I indførte bl.a. behandlingsgaranti for alkohol- og stofmisbrugere og etablerede væresteder og skæve boliger. I Fælles Ansvar II, der for kr. 500 mill. i satspuljemidler

løb fra 2007-11, optrådte målet om at opnå arbejdsmarkedstilknytning for udsatte, men det mål var ligestillet med en bredere og dybere forandringsdagsorden. Som det fremgik af præsentationen: "Målet er altså ikke alene at skabe bedre muligheder for selvforsørgelse. Lige så vigtigt er det at skabe bedre muligheder for at kunne indgå i et større fællesskab, der skaber struktur på hverdagen, udbygger det sociale netværk, giver mulighed for socialt samvær og fører til øget værdighed og selvrespekt hos den enkelte."

Programmet omfattede en lang række initiativer, der kunne understøtte denne dagsorden. Det forløb, det blev evalueret, så kom krisen og en ny regering, og så virkede det som om alle havde tabt interessen.

På hjemløseområdet fik Hjemløsestrategien – også til kr. 500 mill. – som løb fra 2009-12 en lignende skæbne.

SRSF-regeringen forsøgte at skabe nyt liv på det socialpolitiske område med de såkaldte Sociale 2020-mål fra 2013. Det var et initiativ, der lå i direkte tråd med New Public Management-linien: Man ville opstille målbare målsætninger, som så skulle styre prioritering og indsatser, og som kunne gøres til genstand for styring og opfølgning.

Men målsætningerne var forholdsvis uambitiøse, der var ikke knyttet ekstra midler til, ministeren blev udskiftet, og i realiteten kom målsætningerne aldrig til at spille en rolle. De var i praksis allerede opgivet, inden de formelt blev det af den nuværende regering.

På misbrugsområdet har man i store træk opgivet at behandle med henblik på stoffrihed. I stedet tilbydes substitutionsbehandling.

Den socialpolitiske debat præges af enkeltsager. Tønder-, Brønderslev- og Næstvedsager sætter dagsordenen og tager opmærksomheden. Det samme gør højprofilerede, men marginale initiativer som fixerum. Og på det frivillige område får frivillige ildsjæles kamp mod madspild, eller oprettelse af lokale vinterherberger stor interesse.

Men fælles for disse initiativer og sager er, at de ikke bygger på en seriøs forventning eller ambition om, at man kan hjælpe udsatte videre til et bedre liv. Det er akutte og lokale tiltag, der ikke åbner perspektiver, der for alvor rykker. Forandringsdagsordenen er blevet væk på det sociale område.

1.3 Scenarie for et uændret forløb på udsatteområdet

I dette afsnit laver vi et tankeeksperiment. Vi tegner et billede af Danmark og udsatteområdet anno 2026 - 10 år frem i tiden. Det bygger på en antagelse om, at udviklingen fortsætter på udsatteområdet og synet på socialt udsatte fastholdes. Det er et såkaldt "base-line" scenarie eller scenarie for et uændret forløb. Scenariet giver et indtryk af, hvor vi er på vej hen med afsæt i de senere års udvikling, og husk på den gamle talemåde: "Hvis vi ikke ændrer retning, ender vi der, hvor vi på vej hen."

Kong Frederik og de ubeskæftigede

Det kom som en overraskelse for de fleste, da Kong Frederik nævnte hjemløse i sin nytårstale på tærsklen til 2026. Reaktionen kom da også prompte og spændte fra "irrelevant" over "umoderne" til "upassende". Der var dog også spredte roser fra præster og velgørenhedsorganisationer, som mindede om, at for ikke så mange år tilbage var det en dansk grundværdi at tage hånd om de svageste og betragte alle som ligeværdige deltagere i det samme fællesskab.

Det havde de nok ret i, men nu skriver vi altså 2026, og tiden er en anden. "Ja, der er mange ubeskæftigede, som modtager nødhjælp, men vi kan jo ikke hjælpe alle, og samfundets ressourcer må i første række komme dem til gode, der faktisk bidrager til samfundets økonomiske velstand", blev atter en gang den almene konklusion i offentligheden.

Når man står i 2026 og ser på udviklingen i de senere år, er det tydeligt, at der skete noget med forståelsen af udsathed i slutningen af 00'erne, måske fordi der skete noget med samfundet i det hele taget.

Danmark blev i starten af århundredet, og på linje med den øvrige verden, ramt af den værste finanskrisen siden 1930'erne. Krisen lattede så småt igen ti år senere, og den daværende socialdemokratiske statsminister Helle Thorning-Schmidt kunne i foråret 2015 annoncere, at "Danmark var ude af krisen".

Men der var sket noget i kriseårene. Det var ikke alle, der var ude af krisen. Socialt udsatte kom ikke ud af krisen. I kriseårene og frem mod 2016 steg uligheden, fattigdommen og hjemløsheden. Det sociale sikkerhedsnet var blevet mere hullet, og utrygheden i befolkningen voksede.

Udviklingen er fortsat efter 2016, og her i 2026 står vi med massive sociale problemer og menneskelige tragedier.

Men vi mistede også noget andet i kriseårene. Vi mistede troen på, at mennesker har en værdi i sig selv som de mennesker, vi er, og vi mistede troen på, at mennesker kan forandre sig, hvis de får muligheden og nogle tror på dem.

Med finanskrisen, stigende global konkurrence og entydigt fokus på økonomisk vækst, flygtningekrise, folkevandringer og terrortrusler er der simpelthen ikke længere overskud til udsatte eller ubeskæftigede, som gruppen betegnes her i 2026. "Vi vil ikke sætte den danske velfærd over styr på grund af nogle utilpassede, ubeskæftigede på nødhjælp. Jeg er valgt til at varetage interesserne for dem, der bidrager til samfundet" lød det fra den nye socialdemokratiske formand i valgkampen i efteråret 2026. Det gav stemmer og sikrede en statsministerpost.

Valgsejren blev måske også hjulpet på vej af en tidligere beslutning om, at mennesker, der har været på offentlig nødhjælp i mere end 3 år, har fået inddraget deres stemmeret, som i forvejen blot var vedtaget ved en almindelig folketingsbeslutning i 1961 og aldrig blevet grundlovssikret.

Overraskelsen over Kong Frederiks nytårstale bunder også i, at nok er der kommet mange flere udsatte eller ubeskæftigede til i senere år, men vi ser dem ikke rigtigt, og de fylder ikke meget i den offentlige debat.

Det er blevet ulovligt at sove i det offentlige rum, og det håndhæves håndfast af politiet, men det er kun en del af forklaringen. En vigtigere årsag er nok stigningen i genhusning af ubeskæftigede i barakbebyggelser og nedlagte erhvervsejendomme i udkants-ghettoer (årets nye ord i 2023). Mens tilflytningen af beskæftigede til byerne er fortsat, er genhusning af ubeskæftigede gået den modsatte vej. I dag udgør socialt udsatte, flygtninge og kunstnere - samlet kaldet nødhjælpsmodtagere eller ubeskæftigede - en meget stor del af indbyggerne på Lolland-Falster, dele af Vestsjælland og Sydsjælland samt Nordjylland. Men der er også store grupper ubeskæftigede i forstæderne syd for København og vest for Aarhus.

En anden afgørende grund til, at man ikke ser meget til de mange ubeskæftigede i dagligdagen, er de store fremskridt inden for brugen af lægeordineret psykofarmaka, specielt overfor grupper med manglende arbejdssevne. Faktisk har de medicinske fremskridt efterhånden erstattet de social-psykologiske tilgange, der var relativt udbredte for blot 10-15 år siden, men som aldrig rigtigt viste resultater. Det blev mest til små skridt. Der er også kommet en mere kontant tilgang til forebyggelse bl.a. ved øget brug af tvangssterilisering af stofafhængige og elektronisk overvågning af ubeskæftigede generelt. Det kan virke voldsomt set med fortidens øjne, men det virker.

Der er dog fortsat mindre bofællesskaber og kollektiver spredt over landet, som forsøger at holde fast i forandringstilgangene, men psykofarmaka er det nye sort. Både i Beskæftigelsesministeriet og på landets uddannelsesinstitutioner. Det giver et tåleligt liv, der ikke er til gene for andre.

Selvmedicinering og afprøvning af alternativ medicin har også stor udbredelse, ikke mindst gennem debat- og patientfora på nettet, og til trods for, at der ofte er tale om ulovlige præparater, har myndighederne i det store og hele valgt at se igennem fingre med det.

Fremtidsforskernes dystre forudsigelser om, at vi i 2026 ville komme til at se lange køer af fattige ved folkekøkkenerne, hvis udviklingen fortsatte, holdt ikke stik. Heller ikke den berømte fremtidsforsker Alvin Tofflers forudsigelse fra hans bog "Øko-krampe" om, at myndighederne ville begynde at udlevere hash med maden for at berolige masserne, er blevet til noget.

De store grupper af ubeskæftigede lever et stille liv i udkants-ghettoer og forstæderne til storbyerne. Det skal der også være plads til, lyder det fra progressive stemmer i debatten, men de fleste siger ikke noget. De har travlt med at hænge på og klare arbejdspresset. Rigtig travlt.

I 2026 er samfundet dybest set delt op i to grupper af borgere. Dem, der bidrager til samfundet, og dem der ikke gør. Beskæftigede og ubeskæftigede. Det kan lyde forsimplet og barskt, men det er tidens vilkår i den globale konkurrenceøkonomi og i et samfund præget af frygt. Der er en frygt for det meste i den generelle befolkning. Krig, terror, nye finanskriser, oversvømmelser, global opvarmning, pesticider i maden og resistente bakterier. En frygt, der summer op til en nærmest fysisk angst for ikke at klare den. Det vil sige for at ende som ubeskæftiget. Udelukket af fællesskabet.

Det er dog ikke helt sort og hvidt. Der er en række kirkelige organisationer, der holder kirkerne åbne og tilbyder husly, og senest har vi oplevet flere nordamerikanske velgørenhedsorganisationer i Danmark. De har bl.a. gode erfaringer med at oprette "shelters" og "trailer parks" i de hårdest belastede områder omkring de amerikanske storbyer, men har problemer med at få tilladelserne til at oprette "shelters" eller bopladser i det åbne landskab i Danmark.

Der er også gode folk, som har overskud til at hjælpe med mad og tøj. Det luner og mætter, men det afhjælper ikke angsten, stofafhængigheden eller mangel på bolig. Senest er der fra politisk hold iværksat en storstilet og festlig årlig konkurrence, der erstatter den tidligere satspulje. Hele Danmark ser med, når Beskæftigelsesministeren går live på tv, og alle øvrige platforme, og trækker navnene på 3 familier blandt alle nødhjælpsmodtagere. De heldige vinderfamilier

modtager et stort pengebeløb og dermed muligheden for et helt nyt liv. Det er tv anno 2026, og meget populært.

Den sociale arv spiller en stadig større rolle og gør det endnu sværere for børn af ubeskæftigede at bryde mønstrene. Samtidig er der lige fra børnehaven fokus på, hvordan det går, og hvad man kan forvente af den enkelte. Test i børnehaverne – som BUPL i øvrigt ikke var begejstrede for i starten – er med til at niveaudele og klassedele børnene. Børn med særlige vanskeligheder kommer i klasser for sig og dermed sammen med ligesindede. Systemet med jævnlige tests fortsætter i skole og gymnasier, og har efterhånden givet gode resultater. Børnene skilles tidligt, og det styrker deres respektive livsbaner.

2026 tegner et samfund, hvor udsathed er fortsat med at stige siden starten af århundredet. Det skyldes samfundets generelt pressede økonomi, men det skyldes først og fremmest, at beslutningstagerne for længst har mistet troen på, at forandringsfokus og metodeudvikling på det sociale område nytter noget. I dag handler det om at gemme problemerne, snarere end om at løse dem.

Mange ubeskæftigede lever et usselt liv i usynlighed for omverdenen. De bor i udkants-ghettoer og holder sig inden døre med deres angst, skam og medicin, mens den brede befolkning lever i frygt for at ende som ubeskæftiget, eller for at ens børn gør det.

Og så var det, at Kong Frederik tonede frem på skærmene nytårsaften 2026 og sagde: "Vi må ikke blive så bange for at miste, at vi mister det dyrebareste, vi har. Næstekærligheden til vore medmennesker, uanset om de har arbejde og bolig, er ubeskæftigede eller hjemløse. Og vi må ikke opgive troen på, at mennesker vil det bedste for sig selv og deres børn. Lad os prøve at gøre dagen i morgen en smule bedre end dagen i dag for ubeskæftigede såvel som beskæftigede."

The Minds of 99

TIL DEM

udgivet 2015

Til dem med hjerter, der banker
til dem, der lever dag for dag
til dem med mærkelige tanker
til dem, som ingen holder af
til dem, der sidder alene
den sidste grå decembernat
til dem, som aldrig har en mening
til dem, som altid bliver overladt

Hvem er vi?
Hvem er vi? Er vi bare det?
Hvem er vi?

Til dem, der sover på gaden
til dem, der drikker meget mere
til dem, der passer på andre
til dem med hænder som sandpapir
til dem, som ingenting kan mærke
til dem, der føler ekstra mer`
til dem, som ingen kender
til dem, der lever alligevel

Hvem er vi? Hvem er vi?
Er vi ik´ bare det?

Del 2

**Åbent brev til Social- og Indenrigsminister
Karen Ellemann**

Her var det egentlig planen, at vi ville have formuleret en vision og suppleret den med en backcasting, der kunne angive de nødvendige skridt og initiativer til at undgå det dystre fremtidsscenarie, som Årsrapportens Del 1 skitserer. Men vi er efterhånden ved at være kørt træet i, at komme med positive, konstruktive forslag til planer, ambitioner og nye indsatser, som ikke tages alvorligt.

Kære Karen Ellemann

Vi henvender os til dig, fordi situationen for socialt udsatte mennesker i Danmark har passeret et kritisk punkt. Som du kan læse i denne årsrapport fra LVS går udviklingen den helt gale vej. Det har vi påpeget gennem en årrække uden nævneværdig respons fra Socialministeriet og Folketinget. Faktisk frygter vi, at konsekvensen af vores kritik af rammerne for indsatsen har vist sig i form af en hidtil ukendt negativ indstilling til socialt udsatte og de mennesker, som arbejder for at forbedre deres livsvilkår.

Vi er ærgerlige, skuffede og desillusionerede, og det skyldes den bredere tendens i socialpolitikken, som vi oplever. En tendens der følger tre spor:

- For det første en udpræget ligegyldighed, klart udtrykt i den tavshed, der har været omkring socialt udsatte og sociale indsatser siden Fælles Ansvar IIs udløb i 2011.
- For det andet en afledningsmanøvre i form af en ufin anvendelse af kravet om viden som grundlag for sociale indsatser.
- For det tredje en splittelse og specialisering på området, som har ført os mange år tilbage i tiden.

Tavsheden, visions- og planløsheden er i sig selv utilgivelig. De sociale problemer forsvinder ikke, fordi vi vender ryggen til dem. De bliver faktisk bare værre. Vi har gentagne gange efterspurgt en plan som opfølgning på Fælles Ansvar I og II, og vi havde en forventning om, at en borgerlig regering ville tage tråden op fra Anders Fogh Rasmussen og vise ansvarlighed over for de mennesker, som lever på samfundets yderste kant. Det har man indtil nu valgt ikke at gøre.

I stedet har man gentaget et socialministerielt mantra om, at sociale indsatser fremadrettet skal baseres på viden om effekter. Som om de ikke allerede var det.

Viden er fundamental i tilrettelæggelsen af socialt arbejde. Viden har vi masser af, vi er stolte af den, og vi bringer den i spil hver eneste dag. Desværre oplever vi, at den viden, der efterspørges, ikke er en viden om, hvad der virker, men hvad der ikke virker. Al den viden og metodeudvikling, LVS har leveret gennem 15 år, kan vi nu konstatere ikke er blevet taget seriøst. Måske er den slet ikke ønsket. Måske er vi slet ikke ønskede. Det ved vi ikke, for det har ikke været muligt at få en dialog om, hvilken retning, man gerne vil flytte tingene i.

Præmissen for kravet om, at fremtidens indsatser skal baseres på viden, har hele tiden været, at man har spildt mange penge på dårlige indsatser. Og det ville man kunne undgå, hvis man besad viden, som kunne gøre det lettere at skille urentable indsatser fra. Kravet om viden er uangribeligt og dermed en politisk safe-ground. Man ville jo være dum at gå i rette med det eller påstå, at indsatserne ikke skulle funderes på viden. Men både præmissen for kravet om viden og den konsekvens, man vælger at uddrage, kan anfægtes.

Vi bryder os ikke om, men lever dog med, at man ser ned på vores viden og vores arbejde. Vi er ikke socialarbejdere på grund af prestigen. Men vi vil ikke stiltiende acceptere at blive taget som gidsler i et spil, hvor man benytter kravet om viden til at forringe mulighederne for, at socialt udsatte får det bedre. Det er for billigt og for nemt at diskvalificere alle indsatser ved bare at sætte overliggeren for dokumentation så højt, at ingen kan nå over den.

Stadig større krav til både omfanget og kvaliteten af viden, målt på videnskabelighed og trin på evidenstrappen, forudsætter professionalisering. Men der er ingen tiltag, endsige udmeldinger, der understøtter professionalisering på udsatteområdet. Tværtimod har man indtryk af, at alle professionelle helst skulle erstattes af frivillige. Sådan ser virkeligheden ud i kommunerne.

Dermed er den forandringsskabende sociale indsats groft sagt blevet erstattet af fattighjælp og skadesreduktion, og værestedernes sociale indsats og relationsarbejde er i stor udstrækning reduceret til varmestue og nødhjælpsarbejde.

Konkurrencesamfundet har nået udsatteområdet i den forstand, at det handler om, at have det dårligst, hvis man skal vinde kampen om retten til hjælp. At kampen indtil videre er tabt for de socialt udsatte står fast. Men måske skyldes det, at man paradoksalt nok har vundet en overbevisende sejr – i offerkonkurrencen. Måske skal manglen på tro på, at det kan lade sig gøre for en socialt udsat at få et godt liv findes i den håbløshed, som mange mennesker forbinder med svære sociale problemer.

I hvert fald hører det til sjældenhederne at Christiansborgpolitikere, finder det umagen værd at tale de menneskers sag, som ikke selv kan det. Det er som om,

at jo bedre, vi har fået det alle sammen, desto mere frygtssomme er vi blevet. Med rigdommen har indfundet sig en ny menneskelig fattigdom, som viser sig i manglende tro på og værdsættelse af mennesker, som ikke bidrager til fællesskabet.

Menneskesynet har ændret sig

Det er uomtvisteligt, at måden, man taler om mennesker med svære sociale problemer, er en anden i dag, end da man formulerede handlingsprogrammerne Fælles Ansvar I og II.

Dengang var "det overordnede mål, at støtte de socialt udsatte grupper i at tage de nødvendige skridt hen mod en form for beskæftigelse. Samtidig må vi erkende, at for nogle af de allermost udsatte er vejen endda meget lang. (...) Målet er altså ikke alene at skabe bedre muligheder for selvforsørgelse. Lige så vigtigt er det at skabe bedre muligheder for at kunne indgå i et større fællesskab, der skaber struktur på hverdagen, udbygger det sociale netværk, giver mulighed for socialt samvær og fører til øget værdighed og selvrespekt hos den enkelte."

Det står i skarp kontrast til det fravær af indsatser, som sigter mod at styrke ressourcer og opbygge kompetencer og den tavshed, vi har oplevet i den mellemliggende tid, som gør det svært at forestille sig at noget lignende kunne udtrykkes i dag. Socialt udsatte er tilsyneladende hverken værdige til politisk opmærksomhed eller en hjælpende, fagligt kvalificeret hånd i deres kamp for et bedre liv. Sådan er det blevet til trods for at eksemplerne på, at det er muligt at flytte socialt udsatte værestedsbrugere er veldokumenterede. Og til trods for at troen på at alle skal have en fair chance, fordi alle har noget at bygge et bedre liv på, aldrig har været stærkere på værestederne.

Forvitringen af det menneskesyn, vi står op for, har dannet grobund for at det politiske spin kun er blevet endnu mere omsiggribende, og at dårlige løsninger sælges som gode løsninger. Det har vi alle, der arbejder på feltet, også et ansvar for. Alt for ofte er vi bragt i situationer, hvor vi lever med halvdårlige indsatser og lidt tilfældigt projektmageri, fordi det dog er bedre end slet ingenting. Vi lærer at nøjes på den dårlige måde, men hvor sølle kan det blive? Hvornår har den sociale indsats forvandlet sig til ren og skær fattighjælp?

I det hele taget er der en holdning om, at socialt udsatte kan spises af med frivillige som erstatning for fagligt kvalificerede medarbejdere. Selvom vi af alle kræfter arbejder på at professionalisere indsatsen og basere den på metode og viden om effekter, sådan som det efterspørges fra politisk hold, så må vi konstatere, at ønsket om at skabe rammer for varige forandringer underløbes af en tendens til at erstatte

fagligt kvalificerede medarbejdere med frivillig arbejdskraft til mere praktiske og ad hoc opgaver.

Det sker ikke bare på værestederne men også i form af en bredere strøm af løsevne mere eller mindre spontane handlinger eller indsatser, som har et andet primært sigte end at skabe forandringer for socialt udsatte (eksempelvis begrænsningen af madspild). Intet ondt sagt om frivillige initiativer eller kampen mod madspild, men vi skylder en sammenhængende plan, der har til formål at hjælpe de socialt udsatte ud af udsathed.

Vi ved godt, at du som minister ikke kan klandres for al elendighed på udsatteområdet. Du overtog trods alt et ministerium, som gennem en årrække har været udsat for selskabstømmere, og som nu praktisk talt er tømt for aktiviteter, penge og viden.

Vi vil naturligvis fortsætte med at kæmpe for værestederne og for de socialt udsatte, som vi oplever, der bliver stadigt flere af, og som får det værre. Men vi vil forsøge at finde nye måder og platforme at gøre det fra. Vi bliver ved, fordi vi ved, at den dystre historie, vi fortæller om tilstanden på udsatteområdet i årsrapporten, skal ses i lyset af de mange gode historier, som vi sammen kan sætte rammerne for, når vi gør det allerbedst.

Det, vi savner er en socialminister, som kan sætte gang i en diskussion om det menneskesyn, som skal præge vores visioner og mål i den fremtidige indsats for socialt udsatte. Eller i det mindste fortælle os, at man har opgivet håbet og troen på, at mennesker kan få et andet liv. Det mener vi, at vi fortjener.

Med venlig hilsen
Landsforeningen af VæreSteder

Socialministeriet – en skygge af sig selv

Socialministeriet er i princippet den øverste nationale myndighed for socialpolitikken, og dermed helt centralt for lovgivning og politikudvikling, men alene siden årtusindskiftet har der været så mange udskiftninger i ressort- og ansvarsområder i forhold til kommuner, regioner og andre ministerier, at det er svært at se nogen linje. Socialpolitikken er i realiteten blevet et uformeligt, fragmenteret og ustabilt område. Et rids af udviklingen det seneste halvandet årti viser det.

I 2000 omfattede Socialministeriet følgende områder: Kontanthjælp, Folkepension, Førtidspension, Social indsats i forhold til børn inkl. Daginstitutionsområdet, Udsatte børn samt børnetilskud, men excl. børnefamilieydelsen som lå og stadig ligger i Skatteministeriet; Social indsats i forhold til ældre; Handicapområdet; Voksne udsatte og Frivilligt socialt arbejde.

Antallet af ansatte var ifølge finansloven 190.

I dag omfatter Social- og Indenrigsministeriets ressortområde på det sociale felt følgende sagsområder: Udsatte børn; Udsatte voksne; Handicappede; Civilsamfund (frivilligt socialt arbejde) og Familieretlige spørgsmål (som normalt ikke henregnes til det sociale område).

I departementet er ca. 50 personer beskæftiget direkte med disse spørgsmål.

Undervejs er mange sagsområder blevet flyttet frem og tilbage mellem Socialministeriet og andre ministerier. Resultatet er i dag et stærkt beskåret ministerium, som kun varetager enkelte dele af det, som i almindelighed betegnes socialpolitik.

Siden 2000 har ministeriet skiftet mellem følgende navne i forbindelse med ændrede ressortområder og sammenlægning med andre ministerier:

- Socialministeriet
- Velfærdsministeriet (hvori indgik ressort-områder fra fire ministerier, herunder Socialministeriets, som dermed i denne periode faktisk var nedlagt som selvstændigt ministerium)

- Indenrigs- og Socialministeriet
- Socialministeriet
- Social- og integrationsministeriet
- Ministeriet for børn, ligestilling, integration og sociale forhold
- Social- og Indenrigsministeriet

I forbindelse hermed har Socialministeriet som det så ud i 2000 afgivet ressortområder til især Beskæftigelsesministeriet, Sundheds- og Ældreministeriet og Undervisningsministeriet. Undervejs har der været udvekslet områder frem og tilbage med mange andre ministerier bl.a det tidligere Familie- og forbrugerministeriet, Boligministeriet, Erhvervsministeriet, Justitsministeriet, Integrationsministeriet.

Dette har været ledsaget af hyppige ministerskift. I alt har der i de 16 år siden årtusindskiftet været 11 ministerperioder (inklusive indeværende), 10 ministerskift og 9 forskellige ministre. Den gennemsnitlige ministerperiode har været på knap 21 måneder – 18 måneder, hvis man fraregner perioden, hvor Socialministeriet indgik i Velfærdsministeriet.

Ministeriet har således levet en omtumlet tilværelse. Udviklingen i ministeriets budgetter vidner om markant udhuling. På finansloven for 2000 var Socialministeriets samlede budget på 106,8 mia. kr. i årets priser. I finanslovsforslaget for 2016 er det samlede udgiftsbudget for Social- og Indenrigsministeriet 5,3 mia. kr. ligeledes i årets priser. Her er bloktilskuddene til kommuner for 2016 er trukket ud for at gøre tallene mere sammenlignelige.

	I Elevens standpunkt i forhold til klassetrinet						II Elevens arbejdsindsats		
	Udmærket	Meget tilfredsstillende	Tilfredsstillende	Jævnt tilfredsstillende	Mindre tilfredsstillende	Ikke tilfredsstillende	Særdeles god	Tilfredsstillende	Forbedring ønskelig
Kristendomskundskab									
Dansk, mundtlig									
Dansk, skriftlig									
Skrivning									
Regning, mundlig									
Regning, skriftlig									
Matematik									
Historie									
Geografi									
Naturlære									
Biologi									
Engelsk									
Tysk									
Sang og musik									
Legemsøvelser									
Formning									
Træsløjd									
Håndgerning									
Husgerning									
Orden	{ Dansk Regning								

Bemærkninger:

Daglig opførsel

Orden med sin person og sine ting

Skolens underskrift:

Hjemmets underskrift:
